

Одан ұлы Камел, қыздары Айша, Тамара қалды. Кейіннен олар елге танымал мамандар инженер, ғалым адамдары болып өсіп өнді. Камел КСРО мемлекеттік және Министрлер Кеңесі премьясының лауреаты, Айша химия ғылымдарының кандидаты, доцент, Тамара медицина ғылымдарының докторы, профессор дәрежелеріне жетті. Нығметтің еркек кіндікті туыстарынан тірі қалғаны ауылдағы кенже інісі Жәмел болатын. Оны да қаралы қасіреттен тыс қалдырған жоқ. Ол ауылдан қуылып, Қарағанды шахтасындағы трудармия қатарына жіберіліп тірі қалды. Бірақ тірі қалды деген аты болмаса реабилитация (ақталу) қағазын алғанша Жәмелдің өмірі оңай болған жоқ, өте ауыр жағдайда өтті. Ол бір жағынан репрессия зардабынан әкесі мен ағаларынан айрылды, туыстарының қайда қалғанын білмеді, ал екіншіден, соғыс пен соғыстан кейінгі қиыншылықтарды басынан өткізді. Тек 1956 жылы, ақталу қағазы келгеннен кейін, еліне қайтып, жағдайы біршама жақсарды. Біздің, яғни бүгінгі зиялылардың, көзі тірі туыстарының үлесіне солар туралы қолымыз жеткен деректі құжаттарды жариялап, кейінгі ұрпаққа аманат ретінде қалдыру қажет деп түсінемін. Жарасқан ақынның жоғарыда келтірілген сөздерінде ақыны өзінің ғана емес, бұрынғы бабалардың аманатын да жеткізіп тұрғандай. Қазақта халық атынан құлпытас айрықша құрметтеген, елі мен халқына еңбегі сіңген тұлғаларға қояды. Жарасқан айтқан «уақыттың» астарында ұрпақ парызы қоса өріліп жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тайшыбай З. Жақсының шарапаты//Орталық Қазақстан-1992-15 тамыз. 3 бет
2. Бейсенбекова Н.А, Сақтағанова З.Ф., Шотпақова Л.Қ., Өскембаев Қ.С., Баер Ю.В.,// Сарыарқаның ұлы азаматтары// Қарағанды-2008ж-24 сәуір
3. Смағұлова С.О.// Н.Нұрмақов-Алматы «Алаш» 2005 ж
4. Сұмағұлова Т. Халқына арнап өткен жас ғұмырын// Азия транзит-2005ж сәуір №4
5. Нұрмақов А. Ему было всего 42...//Индустриальная Караганда-1995ж 16 маусым
6. Қаппасова Р. Алаштың ардақтысы, Балқантаудың ақтаңгері//Республика ұстаздары-2009ж. желтоқсан. Алматы
7. «Жаппай саяси құғын-сүргінге ұшырағандарды ақтау» туралы Қазақстан Республикасының заңы//Егемен Қазақстан-1993ж. 18 мамыр
8. Қазақстан тарихы-III том Алматы: Атамұра,2002ж. 610 б
9. Нұрмақов А. Нығымет Нұрмақов //Орталық Қазақстан. -2002ж.29 мамыр. 3б
10. Қасымова С Өнер білім бар жұрттар//Орталық Қазақстан.-2016ж. 12 наурыз

МҰСТАФА ШОҚАЙ ЖӘНЕ СОҒЫС ТҮТҚЫНДАРЫ

Онал А.Е., I курс студенті

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

Ғылыми жетекшісі – т.ғ.к., Абишева Ж.Р.

astanaastana08@mail.ru

Тарих тұлғалар мен оқиғалар желісінен тұрады. Ұлттың мықты дінгегінің алғышарты тарихи сананы қалыптастыру екендігін тарих тағылымы әлдеқашан дәлелдеп қойды. Тарих тағылымымен тәрбиеленген ұрпақ бойында ұлттық мінез қалыптасып, ұлттық тәлім-тәрбиенің көзіне айналады. Мұның қайнар көзі – тұлғалық келбеті айқындалған зиялылық. Зиялылықтың шынайы үлгісі, өзіндік мәні, талабы, бір сөзбен айтқанда, теориясы болады. Бұл дегеніміз – ұлт өмірінен шығатын феномен. Әлемдік тарихқа көз жүгіртсек, әр ұлттың зиялылары өзіндік дербес сипатымен ерекшеленеді. Бірақ олардың мақсаты бір. Ол – ұлт мүддесі. Адамды зиялылық деңгейіне жеткізу, ұдайы жетілдіру және зиялылықты

практикалық өмірде оңды қолдану ісі бүгінгі таңда өзекті болып отыр. Нағыз зиялының сөзі мен ісінің үндесуіне орай, зиялылықтың қуаттылығы да күшті болмақ. Осы мәселені қазақ даналығы ер мен ел жарастығы деп ұғындырады. Ер мен ел – бір-бірімен ажырамайтын ұғымдар. Тұлға мен мемлекет жарастығы нағыз зиялылар ісі арқылы қалыптаспақ. Оқығанмен, алған білімін ел пайдасына жарата алмаған жанды зиялыға жатқызуға болмайды. Ахмет Байтұрсынов айтқандай: «...не пайда өнерің мен біліміңнен, тиісті жерлеріне сарп ұрмаған?».

Тарих тағылымы – азаматтың бойында ұлттық рухты қалыптастырып, азаматты мемлекетшіл рухта тәрбиелейді. Тарих тағылымын бойына сіңірген ұрпақта ұлттық құндылықтар қалыптасып, ұлт азаматының келбеті айқындалады. Ал оның негізінде зиялылықтың белгісі айшықталады. Егер де дүние жүзілік тарихқа көз жүгіртсек, әр ұлттың зиялылары өзіндік кісілік сипатымен ерекшеленеді. Бірақ олардың алдына қойған мақсаты біреу. Ол – ұлтқа қызмет жасау. Зиялы азаматтың ісі мен сөзінен үндестік байқалып, ұлт мүддесі жолындағы қызметінде мемлекетшілдік қасиеті қалыптасады. XX ғасырдың бас кезінде Алаш қайраткерлері салған сара жолды әрі қарай жалғастырып, бұқара халықтың санасында сілкініс жасап, ұлттық тарих пен рухани құндылықтарды жаңғыртуда зиялы ұлт тұлғаларының бір шоғыры пайда болды. Олар әміршіл-әкімшіл жүйе жағдайында ұлт мәселесі, ел болашағы төңірегінде жемісті жұмыс жасап, тарихи миссияны абыроймен атқарды. Кісілік келбеті айқындалған сондай зиялылардың бірі ғана емес, бірегейі, тек Отандық тарихта ғана емес, әлемдік тарихта өзіндік орны бар дара тұлға – Мұстафа Шоқай еді.

Мұстафаның шыққан ортасы да оның тұлға болып қалыптасуына үлкен ықпал етті. Мұстафаның әкесі Шоқай он екі жыл болыстық қызмет атқарып, атасы Торғай – 30 жылдай билік басында датқа болып ел басқарған. Сыр өңірінен тысқары жерлерге де мәлім болған аталы-балалы екеуінің суреттерінің патша үкіметінің арнайы тапсырмасымен дайындалған фотоальбомға кіруіне көбіне-көп ел ішіндегі беделі себеп болған. Осындай өзіндік мәдениеті, салт-дәстүрі жеткілікті үлкен текті шаңырақта дүниеге келген Мұстафа шынайы қазақтың ұлттық тәрбиесін жеткілікті көрді. Ол кезде бүгінгідей жазба әдебиеттер өте сирек болғанымен атадан балаға мирас болып келе жатқан ауызша сан тақырыптағы дастандарға қазақ даласы кенде емес еді. Ауқатты датқа, болыс ауылында ақын-жыраулар да жиі болып тұратын. Олардың ел билеген хандар мен жерін қорғаған батырлар туралы толып жатқан жырларын, көрші елдердің, Шығыстың, түркі тектес туыстастардың әр түрлі қиссаларын бала Мұстафа естіп, халықтық рухты бойына жасынан сіңіріп өсті. Ата тегінен, ана сүтінен дарыған, ауылда екі жыл медресені бітіріп, сонан соң Перовск училищесінде білім алған қабілетті бала жұрттың көзіне ерте түседі. «Көп баланың ішінде Мұстафа аса зеректігімен ерекшеленген. Құранды да ең жақсы оқитын сол еді. Ата-анасы да, өзі де бұны үлкен мақтанш санайтын. Үйіне келген кісілерге бала Мұстафа білгендерін айтып, сұрамаса да оқып беретін», - деп жазған болатын Мария Шоқай «Менің Мұстафам» атты естелігінде [1, 392]. Естелікте сонымен қатар бала Мұстафаның саяси түсінігіне алғаш әсер еткен жайлар туралы да мысалдар баршылық. Ол елдегі орыс қоныс аударушылары мен патшаның жергілікті шенеуніктерінің халықты басынған озбыр әрекеттері еді. Мысалы, солар тіпті Шоқай әулетінің екі рет кірпіштен салынған үйін ақысыз-пұлсыз, ал егістігін тіпті тартып алыпты. Сонан соң Мұстафа Ташкенттегі гимназияда оқыған кезінде-ақ елден келген кісілердің түрлі өтініш-арыздарын шешуге қатыса отырып, жергілікті жұртшылық арасындағы әлеуметтік теңсіздікті көзімен көрді, жүрегімен сезді. Атап айтқанда, гимназияны өте жақсы бітірген Мұстафаның өзіне тиісті алтын медальды генерал Самсоновтың орыс баласына жаздыруы ұлы державалық шовинизмінің айқын көрінісі еді. Бұл орыс билеушілерінің өктемдігін елде де, Ташкенттегі жұртшылық арыз-шағымдарынан аз байқамаған гимназистің бойындағы ұлтжандылықты күшейтіп, осы озбырлықты басынан өткізіп отырған қазақтан басқа түркі туыстас ұлт өкілдеріне деген сезімін арттыра түсті. Өзі зерек, Ташкенттегі гимназияда орысша жап-жақсы сауатын ашқан Мұстафа Шоқай қоғамдық жұмыстарға ерте және белсенді араласады.

Әлбетте, соңғы он жылдықтарда Шоқай тұлғасы мен феномені тек тарихшыларды ғана емес, тарихқа қызығушылық танытқан оқырмандар арасында да үлкен сұранысқа ие болды. М.Шоқай қызметінің Түркістандық жәнеЕуропалық кезеңіне бірқатар ғылыми зерттеулер жарыққа шықты. Бірақ та әлі де кешенді зерттеуді қажет ететін мәселенің бірі – М.Шоқай жәнесоғыс тұтқындарының тағдыры.

Ия, екінші дүниежүзілік соғыс және оның құрамдас бөлігі Ұлы Отан соғыс тақырыбы қай кезеңде де өзекті. Себебі бұл соғыстың ақтаңдақтары мен ащы шындығы әлі де ашылмай отыр. Осы кезге дейін көптеген жандар өздерінің бауырлары мен әкелері, жақындары жәйлі белгілі бір хабар ала алмай, беймәлім күй кешуде. Ресми деректер бойынша ҰОС-да 5 млн - 3,5 млн. жуық адам неміс тұтқынына түскен. Концлагерьдегі тұтқындағылардың өмірін көзге елестетудің өзі қорқынышты. Кеңестік биліктің шолақ саясатының салдарынан тұтқындағылар тағдырдың тәлкегіне түсті. Кеңес Одағы Гаага, Женева конвенцияларына қол қоймай, Қызыл крест арқылы келетін көмектен қағылып, әскери тұтқындағыларға сатқындық жасады. Соның салдарынан миллиондаған тұтқындағылар аштықтан, гангренадан қайтыс болды. Ал тірі қалғандары лагерьдегі өмірдің азабын көріп, одан қашып құтылғандары еуропадағы Қарсыласу қозғалысына қатысып, орден-медальдарға ие болып, елім деп аңсап Отанына жеткенде оларды халық жауы, отанын сатқан опасыздар ретінде кеңестік лагерьлерге айдады.

Шындыққа тура қарасақ, соғыстың алғашқы айларында майдан даласында кеңес әскерлері үшін ауыр жағдай қалыптасты. Жау Прибалтика елдерін, Украина, Белоруссия, Молдавияны жаулап алды. 100-ден аса дивизия қоршауда қалды немесе күйреді, кеңес әскерлері бірнеше мың самолеттен, танкіден, қару мен минометтен айырылды. Мұндай үлкен шығындар туралы бұрын-соңды айтылмады. Әскери мамандар шығындардың бірнеше себебін атап өтеді. Біріншіден, бүкіл Еуропаның экономикасы Германияға жұмыс істеді, ол батыстағы жедел жеңістердің барысында қазіргі заманғы соғысты жүргізудің тәжірибесін алды және өзінің жеңілмейтіндігіне сендірді. Екіншіден, 1941 ж. жеңілістің себебі жаудың күші ғана емес, сонымен бірге Кеңес басшылығының есебінен жаңылуында да болды. Соғыс қимылдарының басталуына дейін әскер қатары толықтырылып, қайта құралып және қаруландырылып үлгірмеген болатын. Ал оның жауынгерлік даярлық дәрежесі мен тәртібі 1937-1938 жж. жазалаудан кейін мүлдем төмендеп кетті. НКВД сол жылдары жоғарғы офицер корпусының 80% жойды, оның ішінде 5 маршалдың 3-і, 15 армия командирінің 13-і, 85 корпус командирінің 57-і, 196 дивизия командирінің 110-ы, 406 бригада командирінің 220-ы, бүтін дерлік әскери округ командирлері, барлық эскадра қолбасшылары тұтқындалды, атылды [2, 50 б]. Атылғандардың дені І дүниежүзілік соғыс пен азамат соғысының батырлары немесе соғыс өнерінің ұлы стратегтері еді. 1940 жылғы әскери дайындықты тексерген кезде жиынға қатысқан 225 полк командирлерінің тек 25-і ғана әскери училищені бітіргендігі анықталды [3, с. 112]. Осы жылдары әскери мамандардың жетіспеушілігі байқала бастады. Ал оны ең кемінде 6-8 жылдан кейін ғана жою мүмкін еді. Армияның 85 пайыз командалық құрамы 35 жастан төменгі жастар болды. Соғыс басталмастан бір жарым ай бұрын Германияның КСРО-ғы әскери атташасы полковник Кребса Гитлерге жіберген мәлімдемесінде «орыс әскери корпусы сан жағынан ғана емес, сапа жағынан да әлсіз. Оны бұрынғы қалпына келтіру үшін Ресейге бірнеше жылдар керек», - деп атап көрсетті. Кеңес Одағының маршалы А.М.Василевский: «Мүмкін мың тоғыз жүз отыз жетінші жыл болмаса, 1941 жылғы соғыс та болмаған болар еді-ау», - деуі әділ. Әлбетте Кеңес Армиясы әскери жүйесінің бүкіл буынын жаңа басшылармен ауыстыру Германия үшін қолайлы факторлардың бірі болды. Себебі, бұл дегеніміз – үлкен шайқастың алдында тұрған кезеңде өзін-өзі әлсірету еді. Демек Гитлер Кеңес Армиясындағы келеңсіз оқиғаны өз мүддесіне шебер пайдаланды. Соғыстың алғашқы айында-ақ әскерде офицерлік кадрлар жетіспеді. Сол себептен де тез арада кіші офицерлер дайындайтын қысқа мерзімді курстар ашылып, мектеп қабырғасын бітірер-бітірмес шыққан бозбала жігіттерді осы курстарға жіберіп, оны аяқтағаннан кейін бірден майданға аттандырды. Майданға аттанған жауынгерлер мен офицерлердің алдыңғы легі майдан даласында мерт болды немесе қоршауды бұзып шыға

алмай тұтқынға түсті. Сондықтан да осы кезге дейін ғалымдардың арасында 1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы Кеңес Одағының шығындары туралы әр түрлі пікірлер айтылып жүр. 1988-1993 жылдары Ресей Федерациясының Әскери Күші әскери-мемориальдық орталығының консультанты генерал-полковник Г.Ф.Кривошеевтың басшылығымен әскери тарихшылар ұжымы мұрағат құжаттары мен басқа да материалдарға кешенді статистикалық зерттеулер жүргізді. Ұлы Отан соғысындағы адамдар шығынының қорытынды саны (27 млн. адам) ең алғаш рет 1990 жылы 8 мамырда жеңістің 45 жылдығына арналған КСРО-ның Жоғарғы Кеңесінің салтанатты мәжілісінде жарияланды [4]. Қазіргі таңда Г.Ф.Кривошеевтың тобы берген нәтижелер ресми және сенімді болып есептелді. Себебі шығындарға қатысты құпияда сақталған құжаттарға рұқсат алған бірден-бір жұмысшы тобы осы топ болып табылды. Демек басқа тарихшылардың тиісті құжаттарға қолы жетпегендіктен, Г.Ф.Кривошеевтың тобы берген қорытындыларды бекіту немесе терістеуге олардың мүмкіндігі жоқ. 2001 жылғы нақтыланған мәліметтер бойынша КСРО-ның майдан даласында қайтыс болған жауынгерлерінің жалпы саны -6,8 миллион болса, тұтқынға түскен мен із-түссіз жоғалған жауынгерлер саны – 4,4 миллион қатарында саналып отыр [5, с.96]. Бейбіт тұрғындарды қоса есептегенде жалпы демографиялық шығын – 26,6 млн. адамға жеткен.

Тағы бір айта кететін жәйт, Жеңіс күні ресми түрде 1965 жылдан, яғни Жеңістің 20 жылдығын атап өтуден басталды. Ал 10 жылдық мүлде атап өтілмеді. Осы жылдары 9 мамыр күнделікті жұмыс күні болып есептелінді. Неге 20 жылдықты мерекелеуден басталды? Оның алдындағы он жылдық неге тойланбады? Неліктен басшылар соғыс шығынын жасыруға тырысты? Осы секілді сұрақтар өзінен өзі туындайды. Жауабы айтпаса да түсінікті.

Соғыс болған соң «адам шығыны» мен «тұтқынға түсу» заңдылық екендігі белгілі. Демек тұтқындағы жауынгердің өмірін сақтап, еліне аман-есен оралуға жағдай жасау да заңдылыққа айналуы тиісті-міс еді. Бірақ та Сталиннің тұтқынға түскендерге көзқарасы мүлде басқа бағытта болды. Дәл осы алмағайып кезеңде Мұстафа Шоқай тұтқындағылардың тағдырына салқын қарай алмағаны хақ. Негізінен алғанда кез келген тұлғаның азаматтық пен парасаттылық келбеті таңдау жасар сын сағатта байқалып, қиын өткелден шығар тура жолды көрсету сәтінде бірегейлік деңгейге көтеріледі. Мұстафа Шоқай қызметінің Еуропалық кезеңінің бірегейлік, парасаттылық деңгейге көтерілгендігінің бір қыры тұтқындағылардың өміріне бей-жәй қарай алмағандығы. Тұтқындағы жерлестерінің өмірін сақтап қалу оның басты мақсаты болса, Түркістанды большевиктік биліктен құтқарып, тәуелсіз елге айналдыру негізгі саяси бағдарламасы болды. Мұстафа Шоқай - ел басына қара бұлт үйірілген соғыс жағдайында шығатын тура жолды іздеген саясаткер, әлемдік дара тұлға. Мұстафаның шарапатының арқасында бірқатар тұтқындағылар өмір сүруді жалғастыру мүмкіндігін алды. Соғыс аяқталғаннан кейін тұтқындағылардың бір бөлігі елге оралса, ал екінші бір бөлігі Германияда қалуды ұйғарды немесе Түркия және басқа да Еуропа елдеріне қоныс аударды. Неміс тұтқыны болғандардың бәріне әртүрлі жаза жүктелді. Көбі атылды, қалғаны он жылдан жиырма бес жылға дейін түрмеге қамалды. Бұған Сталиннің «Бізде тұтқындар жоқ, тек отанын сатқандар бар» деген бір ауыз сөзі себеп болды. Оның сыртында 1941 жылы 16 тамызда Сталин 270-бұйрыққа қол қойып: «Соғыста жау қолына түскен тұтқындар қасақана әскерден қашқан болып есептелсін...» деген үкімі тағы бар. Біздің баяндайын деп отырған кейіпкеріміздің тағдыры соғыста тұтқынға түскен миллиондаған жауынгердің қасіреті, ортақ тағдыры. Тұтқынға түскен жауынгердің қызы Шәмшия Уәлиханқызының әкесі жайлы айтқан әңгімесі соғыс тақырыбына қызығушылық танытқан оқырманды бей-жай қалдырмайды деген сенімдеміз.

Әубәкіров Уәлихан 1922 жылы Қызылорда облысы, Шиелі ауданында қарапайым шаруаның отбасында дүниеге келді. Уәлихан Айымүл шешейдің жалғыз ұлы болды. 1941 жылы жаз айында соғысқа аттанып, Украина бағытындағы шайқаста ес-түссіз, жараланып, тұтқынға түседі. Польша, Германия жерлеріндегі лагерьлерде болады. Азапқа шыдамай төрт рет қашуға әрекет жасайды. Бірақ та барлығы да сәтсіздікпен аяқталды. 1945 жылдың көктемінде одақтастар әскерінің көмегімен тұтқыннан босатылады. Одақтастардың

ұйымдастырған үгіт-насихат жұмыстарына қарамастан, жалғыз шешесін ойлап, 1946 жылы елге оралады. «Тұтқында болған, Түркістан ұлттық комитеті ұйымына қатысқандығы» туралы тергеу ісі пайда болды. Құжатта Мұстафа Шоқайдың есімі де аталады. РСФСР ҚК 58 бабының 1 «б» тармағымен қылмыстық жаза - 25 жыл бас бостандығынан айыруға сотталды. Жазасын өтеуге Колымаға айдалды. Колымаға барғанда лагерьдің бастығы өзінің бұрынғы командирі болып шығады. Командирі Уәлиханның басынан кешкен оқиғаны мұқият тыңдайды. Оның анасына «балаңыз қайтыс болды» деген қара қағазды өз қолымен жібергендігін айтып, бұрынғы командирі, қазіргі лагерьдің басшысы мен бұрынғы жауынгер, қазіргі тұтқын бір-бірін құшақтап, мауқыларын басады. Командир жауынгерінің жазықсыздығы туралы жоғары жаққа хат жазып, Уәлихан 1956 жылы мерзімінен бұрын босап, елге оралады. Үйленіп, 8 баланың әкесі атанады. Елге келгеннен кейін де Мұстафа Шоқайдың құйыршығы, ал балалары «сатқындардың әулеті» деген ауыр сөздерді естіп өсті. Уәлихан ақсақал көзінің тірісінде тұтқында болған уақытта Мұстафа Шоқаймен кездескенін байқамай бір мәрте ғана бір ауыз сөзбенайтып қалады. Бірақ та өмірінің соңына дейін ашылып, кеңірек айтуға жүрексінеді. Не де болса Мұстафамен кездескендегі екеуінің арасында болған әңгімені сыр қылып сақтап, өзімен бірге алып кетті.

Бір ғана Уәлихан ақсақалдың тағдыры арқылы соғыс тұтқындарының көрген азабын сезінуге болады. Бұл жерде әңгіме тек ондаған немесе жүздеген емес, миллиондаған тұтқындар туралы болып отыр. Соғыс тұтқындарын «отаны» бір емес, бірнеше рет сатты. Әуелі неміс тұтқынында жүргенде қорғаудан бас тартты, ал кейін елге қайтқанда ауыр жазаға ұшыратты. Көптеген тұтқындар елге қайтудан қорқып, шетелдерде қалуды ұйғарды. Елге оралған, шетелде қалған тұтқындардың өмір тарихы мен қызметтерін зерттеу өзінен өзі сұранып тұрған тақырыптардың бірі.

Ал енді келесі кейіпкеріміздің тағдыры ғұмырнамалық фильм түсіруге лайықты тақырып. Соғыс құрбаны, топырағы шет жерден бұйырған, өмірінің соңына дейін туған жерінде ақталмаған, қазақтың талантты музыканты - Әлім Алмат. «Әлім Алмат 1917 жылы Ақтөбе облысы, Ырғыз ауданында туған. Ташкендегі, Алматыдағы музыка училищесінде білім алды. 1939 жылы қызыл әскер қатарына шақырылып, екі жыл Польша шекарасында қызмет етті. Елге қайтар кезде, 1941 жылы соғыс басталып кетеді. Маусым айының соңында Ә.Алмат дивизиядағы 560 адаммен бірге, тұтқынға түседі. Тұтқындарды түгел Германияға айдаған. Олар фашистердің концлагеріндегі барлық адам төзгісіз қиындықтарды басынан кешеді. Училищеде скрипка пәнінен білім алған Әлім Алмат соғыста жүргенде де қолынан скрипкасын тастамаған. Тіпті, өзінің өмірін аман сақтап қалған сол скрипкасы көрінеді. Концлагерьдің бастығы болған неміс музыканы жақсы көретін, өзі күйсандықта ойнайтын адам екен. Ол талантты жігітті өзіне шақырып, өнерін құрметтеп, ас-суын беріп, аман қалуына себепкер болады. 1943 жылы Ә.Алмат Германияда тұратын қазақтың біртуар перзенті Мұстафа Шоқайдың жары – Мария Шоқайға бірнеше рет хат жазып, кейінірек сол кісінің көмегімен тұтқыннан босап шығады. Германияның төлқұжатын алып, музыка училищесіне оқуға қабылданады. Мария Шоқай онымен шектелмей, талантты музыканттың әуелі Париждегі консерваторияға оқуға түсуіне, кейінірек түрік елшілігі арқылы Түркия азаматтығын алуына жәрдемдеседі. Сөйтіп, Ә.Алмат 1950 жылы Парижден Ыстамбұлға көшеді. Ол өмірінің соңына дейін сол қалада тұрып, консерваторияда дәріс беріп, опералық театрда жұмыс істейді. Ыстамбұлда башқұрт қызы Едігеге үйленіп, одан бір ұлы дүниеге келген. Ә.Алмат 1992 жылы еліміз егемендік алғаннан кейінгі алғашқы құрылтайда Қазақстанға келеді. Ырғызға барып, ағайындарымен көрісіп, 53 жылдан кейін туған жерінің топырағын сүйеді. Сол уақыттан бастап өзінің ел алдында ар-намысының таза екенін айтып, ақтауды сұрап, Қазақстан Үкіметіне үш мәрте арыз жазады. Бірақ онысы оң нәтиже бермейді. 2018 жылы Әлім Алмат 101 жасында дүниеден өтті. Оның өзінің, артында қалған ұрпақтарының, ағайын-туыстарының жалғыз арманы – туған жерінде ақталу ғана еді» [6].

Тағы айта кететін бір мәселе, неміс тұтқынынан қашып, Қарсыласу қозғалысына қатысқан қазақ жауынгерлерінің ерліктері мен есімдерін, жерленген жерлерін анықтау - зерттеуді қажет ететін тақырыптардың бірі болып отыр. Ең алғаш рет осы мәселені көтерген

Ұлы Отан соғысының ардагері, белгілі жазушы Қалмұқан Исабай еді. Ардагердің 2005 жылы Италиядағы Қазақстан елшілігіне Югославия халық-азаттық армиясының «орыс батальонында» соғысқан 10 қазақ жауынгерінің жерленген жерін іздестіру туралы өтініші келіп түсті. Кейін анықталғанындай, 1944 жылдың басында Югославия халық-азаттық армиясының құрамында фашистік концлагерьден қашып шығып, партизандық қозғалысқа қатысқан жауынгерлерден батальон жасақталды. Осы батальонның командирі болып Қызыл Армияның бұрынғы сержанты 23 жастағы қазақ жігіті Бейсен Райсов тағайындалды. Оның басшылығындағы батальон жауынгерлері көптеген шайқастарға қатысып, талай ерлік көрсетті. 1945 жылдың сәуірінде Италияның солтүстігінде болған шайқаста Б.Райсов басқаратын 10 қазақ жауынгері ерлікпен қаза табады. Міне, осы жауынгерлердің және де Еуропаның басқа да мемлекеттеріндегі қарсыласу қозғалысына қатысып, ерлікпен қаза тапқан қазақ жауынгерлерінің есімдерін анықтап, ерліктерін зерттеу олардың рухына көрсетілген құрмет болар еді.

Соғыстың аяқталғанына 80 жыл болса да бұл соғыстың көлеңкелі яғни қайта қарауды қажет ететін жақтары әлі де баршылық. Атап айтар болсақ, олар - қоршауды бұзып шыға алмай Ресей, Украина, Белоруссия ормандарында қалған, неміс тұтқынында қаза болған жауынгерлердің есімдерін анықтау, Түркістан легионының және оның мүшелерінің қызметіне лайықты баға беру, соғыс жылдарында ерлігі белгілі-белгісіз себептерге байланысты бағаланбаған адамдарға тиісті атағын беру және т.б. Себебі бұл өлілер алдындағы парызымыз. Тарих бізден осыны талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Шоқай М. Таңдамалы.- Алматы: Қайнар. -Т. 2. -1998. -520 б.
2. Қозыбаев М.Қ. Өркениет және ұлт. – Алматы, 2001. – 369 б.
3. Вторая мировая война. Актуальные проблемы. - Москва, 1995. – 351 с.
4. Горбачев М.С. Уроки войны и победы // Известия 1990 г. 9 мая
5. Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил: Статистическое исследование. – Москва, 2001. – 409 с.
6. <https://old.elorda.info/kk/analytics/view/sogys-tytkyndaryn-kashan-aktaymyz>

ҚАЗАҚТЫҢ АЛҒАШҚЫ ҚАРЛЫҒАШЫ

Онғар Г.Ә., I курс студенті

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

Ғылыми жетекшісі – т.ғ.к., Абишева Ж.Р.

astanaastana08@mail.ru

XX ғасырдың алғашқы онжылдықтары қазақ халқы үшін ең бір ауыр кезеңдердің бірі болды. Бір жағынан патшалық Ресей, екінші жағынан кеңестік тоталитарлық жүйенің қитұрқы саясаты қазақ халқының күнделікті тұрмысы мен болмысына өшпестей із қалдырды. Сібірдің ұсақ халқы секілді құлдық психология мен рухани жағынан жұтаң, айтқанынан шықпайтын, айдағанына көнетін көнбіс халықты қалыптастыру мақсатында отарлаушы ел қолдағы ресурстың барлық мүмкіндігін пайдалануға тырысты. Алайда қазақ зиялылары немесе қазіргі тілмен айтқанда интеллектуалды әлеуеті өздерінің білімі мен біліктілігін ұлт үшін құрбан етуге дайын болды. Италияндық ойшыл Антонио Гармаши интеллигенттер «табиғатынан интеллигент» және «өз ортасы тудырған интеллигенттер» яғни жасанды түрде пайда болғандар деп бөледі. Осы тұрғыдан келгенде ғасырдың бас кезіндегі қазақ оқығандары табиғатынан интеллигент болып туылған, бүкіл саналы ғұмырын ұлттық идея үшін құрбан еткен зиялылардың алдыңғы қатарлы шоғыры болды. Әлбетте, тарих тұлғалардың қызметімен өрілетінін ескерсек, тарихтың қозғаушы күші тұлға мен көсем